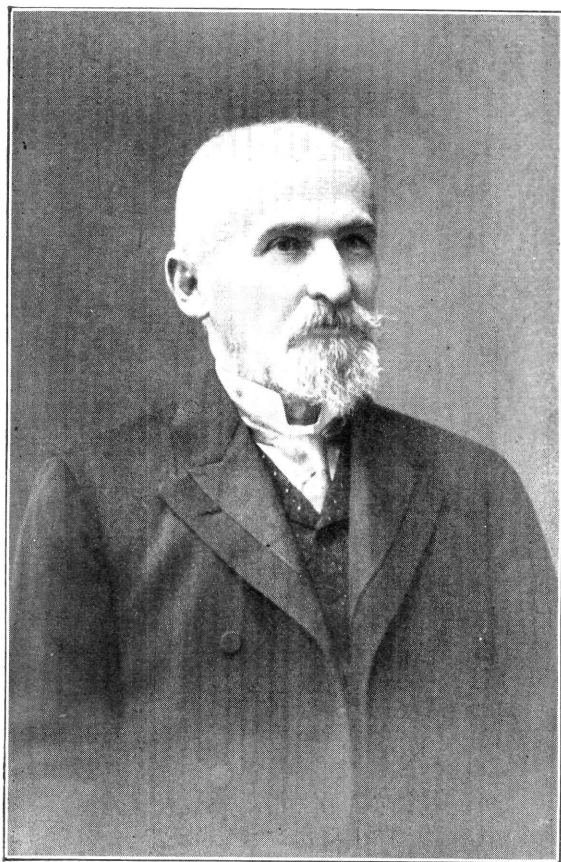

Armin Pavić

VI.

NEKROLOG.

Armin Pavić.

Vedro zimne popodne 14. februara 1914. lijep je broj ljudi, među njima cvijet inteligencije zagrebačke, okupilo pred mrtvačnicom na Mirogoju, da otprate na vječni počinak Armina Pavića, zaslužna književnika, koji bijaše punih četrdeset godina član Jugoslavenske akademije, a preko dvadeset godina profesor hrvatskoga jezika i književnosti u našem sveučilištu.

Pretežniji dio književnoga rada pokojnikova pripada doduše još sedamdesetim i prvoj polovini osamdesetih godina minuloga vijeka. Oko sredine osamdesetih godina zahvatiše ga valovi političkoga tadašnjeg života, pa kako je bio preko dvadeset godina zastupnik u hrvatskom saboru i mimo to neko petnaest godina delegat hrvatskoga sabora u zajedničkom saboru, a napokon postao predstojnikom vladina odjela za bogoštovlje i nastavu: doklegod je vršio rečene službe, malo je dospio raditi i na književnom polju. Tek kad se nakon četrdesetogodišnjeg službovanja sasvijem odrekao javnoga života, prihvatio se opet rada na književnom polju, pa je stao izrađivati neke rasprave, što ih bijaše zamislio već davno prije, još kao sveučilišni profesor. Kao slu-teći, da mu je smrt blizu, posljednih je godina života mnogo vremena posvetio tomu radu i štampao redom

tri rasprave, u kojima iznosi nove ili brani starije rezultate naučnoga svog istraživanja. Takovih bismo rasprava njegovih bili još nekoliko dobili, da ga usred rada ne zateče smrt.

Pokojnik mi bijaše učitelj u sveučilištu, a kasnije potkraj devedesetih godina postade mi i tastom. Znajući to, svatko će mi, držim, vjerovati, da tek nerado prihvatih pero, kad je na ovome mjestu valjalo ocrtati život i rad njegov. Držim naime, da rada starijih ljudi mlađi naraštaj, koji se rodio i odgojio u drugim prilikama, ne može nigda potpuno razumjeti i pravedno prosuditi. Pogotovu jedva to mogu postići oni, koje rodbinska ili prijateljska veza veže s takovim trideset ili više godina starijim čovjekom. Zato mi nitko, nadam se, ne će zamjeriti, ako sam možda u ovom prikazu nešto više brige posvetio tomu, da miloga pokojnika što bolje osvijetlim kao glavu porodice, dobra sina, plemenita brata, valjana supruga i brižliva oca.

* * *

Rodio se pokojnik 29. marta 1844. u jedan sat poslije podne u Požegi od oca Antuna Aleksandra, gradskog i županijskog fizika, i druge njegove žene Marije pl. Passl kao drugo njihovo dijete.

I Antun Aleksandar Pavić bijaše rođen Požežanin, pa pošto je s potporom zavičaja svršio 1827. godine medicinske nauke u Beču i po četiri godine proveo kao pomoćni liječnik u Salzburgu i Velkovcu (Völkermarktu), postade 1836. godine gradskim i županijskim fizikom u rodnome gradu. Tri godine prije nego što je otpočeo rečenu službu, oženio se u Salzburgu Anom pl. Passl, s kojom se bio upoznao kao pomoćni liječnik u nezinu zavičaju, a kad je ona umrla rodivši mu kćer Helenu i sina Antuna, oženio se u početku četrdesetih godina po drugi put, i to Marijom, svastikom svojom.

U to doba poče Antun Aleksandar Pavić, koji je kao stručni pisac mnogo radio i na književnom polu i pored bogate biblioteke ostavio potomstvu više svojih rukopisa historičkog, etnografskog i botaničkog sadržaja (vidi nekrolog njegov u „Nevenu“ od 1854. godine str. 414., pa vijesti o njemu u knjizi Julija Kempfa: Požega str. 606. i d.), u latinskom izdanu Biblije (*Venetis 1748.*), što ju je imao u biblioteci, biležiti znatnije neke zgode iz života svoje porodice, kakove su porodi, bolesti, smrti. Za nim se poveo naš pokojnik, pa je 1875. godine u istoj Bibliji zabilježio sve znatnije porodične zgode biležeći ih i kasnije do 1888. godine.

Iz tih biležaka oca njegova doznajemo, da mu je Marija, druga žena, rodila četvero djece: Karla 9. novembra 1842. u 6 sati uvečer; Armina, koji se krstio dan poslije poroda, 30. marta 1844. u 4 sata poslije podne; Isidora Julija Ladislava 26. junija 1845. u 8 i pô sati uvečer; Klementinu Leopoldinu Klaudinu 2. aprila 1847. u 4 i pô sati u jutru. Uza svaku je od tih porodičnih zgoda skrbni otac zabilježio nešto, tako: da se Isidor rodio za silne grmljavine i potresa, Klementinu da je mati rodila nakon teških trudova, koji trajahu 24 sata, a zvijezda Arminova porođaja da je bila Lav.

Poput svakoga dobra oca i Antun se dosta muka napatio zbog djece svoje. U drugoj mu godini života 9. aprila 1847., umrije od crveni („häutige Bräune“ čitamo u njegovoj bilešci) sin Isidor, a u trećoj godini života, 4. oktobra 1850. kći Klementina, koja bijaše drukčije najzdravije dijete njegovo, od griza. Umrla je Klementina upravo na rođendan najstarijega brata Antuna, koji bješe upravo pred dva mjeseca nekamo odbjegao, jer je loše napredovao u školi, a vratio se kući

na dan sestrina pokopa. No najviše brige zadavaše ocu liječniku kći njegova Helena, koja mu se rodila od prve žene 17. augusta 1836. Kad je bila nadomak desetoj godini, jadni otac zapazi na njoj prve znakove sušice, kako doznajemo iz ove njegove bilježke od 5. jula 1846.: „*Tribulatio maxima ex metu Phtiseos pulmonalis filiae meae Helenae; argumenta ad hoc sunt: thorax angustus altus, cita succrescentia in altum; diuturnae excussiones cutaneae nunc rariores aut plane nullae; tussis, coryza (sc. ρόρυζα) frequentes aut plane continuae; ejusdem emaciatio horribilis. Mi Deus! identidem semet convertit ad Te misera creatura Tua; exaudi, suscipe preces ejus et remove hunc amarum calicem ab ea*“. Takovih bilježaka punih jadikovaka nad teškim udesom zbog slabomoćne kćeri zabilježio je tužni otac još nekoliko prateći pomlivo tjelesni razvitak nezina, pa i posljednja ova bilješka njegova od 24. februara 1851. bavi se zdravljem nezina: „*Tribulatio una post aliam, nec scitur, quatenam sit major. Dilectissima unica filia mea Helena identidem omnibus symptomatibus Hydrothoracis colluctando diu noctuque torquetur mihique continuis angoribus capillitium adhuc magis canescere et meos jam multum debilitatos oculos adhuc plus adficere solet. Et cum firmiter credam etiam vitium organicum pectoris, in specie angustatam constructionem thoracis causam esse occasionalem, ideo jam despero: et refugium meum non nisi in illo omnium medicorum medico, omnipotenti Patre, repono exclamando: Domine, exaudi me, quia contristatus sum! Domine, ad juvandum me festina, nam omnipotens est dextera tua!*“ Ipak je sav taj strah jedna oca, ako ne baš zališan, svakako preurañen, jer ga kći preživje za punih 14 godina. I sam naime bijaše on odavno teško bolestan, pa bi i opažanja o razvitku svoje bolesti običavao pripadom zabilježiti.

Prvi put doznajemo od nega, da je bolestan, 31. marta 1844. — dakle dva dana nakon rođenja našega pokojnika, jer se u kratkoj, nemačkim jezikom napisanoj bilešci tuži, da se toga dana pogoršala njegova „jahrelange wiederkehrende nervöse“ upala vrata. No поближе nas s bolešću njegovom upoznaje ova bileška od 29. septembra 1846., napose s trajanjem nezanim: „Est dies magnae tribulationis, ubi ego ex infirmitate periculosa reconvalescens peculiare punctaturas et tensiones in regione cordis persentio et casum Adami Rosenberg formido: prima vice semet morbus tempore magnae inanitionis et debilitatis 1822. et 23. testini monstravit, et post rarius semet monstrans, nunc autem ab hesterni hora 8. vespertina fere continuo cum aliquibus remissionibus jam durat“. Dakle već od 20. godine života — rodio se 15. maja 1802. — pobolijevao je taj jadnik i kao liječnik jamačno dobro znao, da se nema nadati dugu životu. Godinu dana za spomenutom bileškom, 26. septembra 1847., prvi put siromah izjavljuje, da zapazi na sebi sve znakove „occipientis phtiseos“, jer trpi od hroničke upale ne samo čitavoga vrata („collum“), nego mu se upalila i „substantia bronchiorum“. Nije povoljnija ni posljednja bileška, što ju je savjesni motrilac bolesti svoje zapisao 1. januara 1851.: „Initium cum horrenda gutturis inflammatione, quae me diu noctuque torquet et sic ideas jam saepius et in specie hic 26. IX. 47. prolatas taetrasque de Phtisi reviviscere facit; hucadusque dictum pedetentim venit, nunc autem ante triduum repente cum peculiari excreatione in faucibus aquae salsae, acris, biliosae, erodentis Epiglottidem et Laryngem noctu infectantis, omnem somnum profligantis: febris diu, debilitas, adfectio capitis, ast hucadusque lectionem non impedit“.

Od teške se bolesti nesretni liječnik nije mogao iz-

liječiti. Držeći, da boluje od sušice u grklanu, u jesen se 1853. godine zaputio prema Carigradu, nadajući se valada ozdravljenju od blagoga tamošnjeg podneblja, ali ne dođe dale od Biograda, gdje mu tako pozli, da su ga morali otpremi nazad kući. Umr'o je 15. oktobra 1853. oko 3. ure poslije podne, kako je zabilježio sin njegov *Armin* nastavljajući biležiti porodične zgođe.

* *

Poslije smrti svoga muža odseli se udova Marija u Beč, gdje joj sinovi školske godine 1853./4. nastaviše nauke. Armin je u Požegi svršio 1. gimnazijski razred, ali ga je u Beču morao ponoviti. Iz Beča pribavi mati starijemu sinu Karlu mjesto u zagrebačkom plemićskom konviktu, a Arminu u požeškom orfanotrofiju. Ali već za godinu dana dobi i Armin besplatno mjesto u zagrebačkom konviktu, pa mu se i mati sa sestrom preseli u Zagreb, gdje se Helena i udala o pokladama 1860. godine za Teodora viteza Glanza, koji bijaše tada austrijski činovnik u Tamisvaru.

U gimnaziji bijaše Armin među srednjim đacima, ali ističući se svagda izvrsnim napretkom u hrvatskom jeziku, zbog čega je u VII. razredu dobio i osobitu nagradu. Svjedožba mu se zrelosti dala 31. julija 1861., pa i u njoj mu učitelj i zemljak njegov Vjekoslav Babukić napredak u hrvatskom jeziku ocjenjuje kao „vrlo dobar poznavanjem i tumačenjem pisalaca uz veće okretne i pravilne pismene sastavke“. I napredak mu u grčkom jeziku povoljno ocijeni drugi zemljak njegov Janko Jurković kao „dobar, prevod u obće okretan, pismene zadaće većinom pravilne“. Slabije ga je ocijenio Vatroslav Jagić kao učitelj latinskog jezika, koji napredak njegov u latinskom označuje kao „jedva dovoljan kraj veće površna znanja gramatičnoga i neizpravnih zadaća“. I „čudorednost“ mu je u sve-

dođbi zrelosti samo „zakonom priměřena“, valada zato, jer je one godine bio kolovođa mladeži gimnazijske, kad se skidao sa zgrade školske i drugdje u gradu grb s dvoglavim orlom, a to bileže i tadašnje novine.

Svršivši gimnaziju i dobivši potporu od 300 forinti na godinu za sveučilišne nauke, ode s materom u Beč, da uči klasičku filologiju i slavistiku. Upisao se u sveučilište 13. novembra 1861., pa je u tri godine sveučilišnih nauka slušao napose profesore Bonitza, Miklošića i Vahlena. Svršivši propisani trijenij postade 6. septembra 1864. namjesnim učiteľem gimnazije osječke s plaćom od 441 forinte i uz obvezu, da najkasnije za godinu dana svrši učiteľski ispit.

Premda je za sveučilišnih nauka svih šest semestara marljivo slušao Miklošića, pa se mjeseca marta 1865. i prijavio za ispit iz staroklasičke filologije i hrvatskoga jezika, k ispitu pristupi mjeseca julija 1866. ali samo iz staroklasičke filologije kao glavne struke, a nemačkog i hrvatskoga kao nastavnih jezika. Ravnatelj ispitnoga povjerenstva bijaše tada Miklošić, koji ga je i pitao hrvatski kao nastavni jezik, pa ga ovako ocijenio: „Der Candidat beantwortete die Fragen über Grammatik (Syntax des Instrumentals, Bildung und Gebrauch des Aorists und des Imperfekts) sowie aus der Literaturgeschichte (Wirksamkeit des Kačić) mit aner kennenswerter Genauigkeit“. Zašto se pokojnik već tada nije podvrgao ispitu iz hrvatskoga jezika kao glavne struke, nije mi poznato.

Osim Miklošića ispitavahu ga Simony iz nemačkoga kao nastavnog jezika, Aschbach iz stare povijesti, a Vahlen iz staroklasičke filologije, te 8. julija 1866. dobi svjedočbu, da nastavnim jezikom nemačkim ili hrvatskim može grčki jezik poučavati u čitavoj gimnaziji, a latinski samo u šest nižih razreda.

U dugim Vahlenovim ocjenama, koje su pretežnijim dijelom pozitivne, zanimljivo je napose ono mjesto u ocjeni grčke njegove domaće radnje (prijevod i komentar stihova 680.—763. iz Sofoklove Elektre s uvodom o toj tragediji uopće), gdje oštroidni filolog primjećuje, da se u komentaru kandidatovu zapaža nastojanje, kako bi iznesao razumijevanje pojedinih mjesta nezavisno o upotrijebljenim komentarima, pa tomu odmah dodaje „aber zugleich ist Mangel an Klarheit und Genauigkeit und an besonnener Überlegung öfters zu bemerken“.

Svršivši ispit, Namjesničko ga vijeće „u interesu službe“ 13. oktobra 1866. premjesti u gimnaziju u Varaždinu, kako ga 20. oktobra obavijesti Živko Vukasović, zaslužni tadašnji ravnatelj osječke gimnazije, izjavljujući mu ujedno zahvalnost na svem trudu, što ga je za učitelovanja uložio na korist rečenoga zavoda. No tek što stiže u Varaždin, zadesi ga težak udarac, jer mu 5. decembra iste godine preminu u 60. godini svojoj majka. „Razbolevši se ode u Solnograd, svoje rodno mjesto, a odovuda u Beč, gdje je u St. Marxer groblju sahranena. Bijaše rijedak primjer požrtvovne i skrbne matere, a sinova žalibože ne zapade radost, da joj u stare dneve nezinu neutrudivu muku odmijene svojom potporom“ zabilježi o njoj kasnije u Bibliji zahvalni sin.

I glas mu o smrti sestre Helene stiže u Varaždin: umrla je u Beču 13. novembra 1867., gdje joj je muž tada služio kod financijskog ravnateljstva. Slabašna i bona, kakova bijaše za života očeva, ostade do smrti, a i sin nezin jedinac umrije naskoro poslije nje. Dok živlase u doba apsolutizma s maćehom u Zagrebu, bijaše na glasu zbog duhovitosti svoje i jer osobito krasno govorase hrvatski. Rođeni brat nezin Antun, koji bijaše za dvije godine stariji od nje, umrije još u doba sve-

učilišnih nauka svojih u početku mjeseca julya 1863. u 30. godini života. Iz spomenute Biblije doznajemo o njemu, da se za nevoļu pokorio voļi očevoj, da uči medicinu i bude liječnik, pa kako bijaše dobra srca, ali velike nemarnosti za nauku, da je potrošio očinstvo, rasuo veliku očevu biblioteku i prirodopisnu zbirku, pa mlad umr'o, ne svršivši naukâ, u Salzburgu, kamo ga maćeha odvela, da bi se oporavio od tuberkuloze. I od njega, kakogod je mlad umr'o ne svršivši svoga posla, hrvatska knîga dobi mali, ali dosta zanimljiv prilog, jer je u „*Nevenu*“ od 1855. (str. 247.—251.) štampao člančić „Nešto o duhanu“, koji je uredništvo popratilo ovom biļeškom: „Radostno pozdravljamo sina našega pokojnoga Dra. Antuna Branka Pavića, Požežanina, na polju prirodoslovja, na kome se vrli njegov otac toli odlikovao, a nadamo se, da će i on u ovoj struci napredovati“. Nažalost je ta nada bila varava.

* * *

Potkraj 1866. godine, 22. decembra, postade naš pokojnik pravim učiteļem gimnazije varaždinske s plaćom od 735 forinti, ali uz dodatak, da u prokušnom godištu ima dopuniti ispit iz latinskoga jezika za cijelu gimnaziju. No za taj je dodatak, čini se, Armin slabo mario. Bar nam daļi rad njegov ničim ne odaje, da bi se on bio igda daļe spremao, da dopuni ispit iz latinskoga jezika, jer se tada već ozbiļno dao na drugi posao.

Još gimnazijalcem bavio se on kniževnim radom pišući kao pitomac kr. plemićskoga konvikta kraće pripovijesti za časopis zavodski, a sastavļao je i različne prigodne pjesme, od kojih su dvije, čestitke profesorima Adolfu Veberu i Vjekoslavu Babukiću (17. i 21. junija 1860.) i štampane, i to na osobitu listiću, jer Hrvatska u ono kruto doba apsolutizma nije imala

časopisa za lijepu književnost. Kao marljiva radnika na polju lijepe knige sretamo ga i u Varaždinu, te Deželjevićev koledar „Dragoljub“ za godine 1867. i 1868. donosi i njegovih nekoliko priloga, među njima pod natpisom „Anakreontice“ nekoliko pjesmica iz zbornika „Anacreontea“ prevedenih okretno na hrvatski jezik. Ali i naučnim se radom stao baviti u Varaždinu, te je u obje godine tamošnjega svog boravka program gimnazijski oskrbijo naučnim prilogom.

Zanimljiva je pojava, da se prva njegova naučna rasprava, što ju je štampao u programu rečene gimnazije za 1867. godinu, bavi dubrovačkim pjesništvom raspravljajući o *Vetranicu*, *Buniću* i *Lukareviću* kao prevodiocima grčkih tragedija (str. 3.—11.) Očito odlučivši već tada izučavati dubrovačko dramatsko pjesništvo, još se u Varaždinu dao na prevođenje i tumačenje Aristotelove Poetike, koju je u Beču kao Vahlenov đak imao izobila zgrade temelito proučiti. Plod je toga rada njegova i rasprava „O Aristotelovoj definiciji pjesničke umjetnosti“, što ju je štampao u programu gimnazije varaždinske za 1868. godinu, kad bijaše nastojnik VIII. razreda poučavajući u njemu latinski, grčki i hrvatski jezik, a mimo to hrvatski jezik u VI. i VII. razredu.

O daļem svom udesu u Varaždinu i kasnijem dvogodišnjem životu u Zagrebu sam je pokojnik zabilježio ovo: „Potkraj 1868. godine htjedoše me za čudnih Rauchovih dneva na posve neopravdanu denuncijaciju dra. Matuncija kazniti premještajem na Rijeku. Burne krvi voljeh poći k Akademiji za pisara! Od toga vremena do ožujka g. 1871. mnogo se u Zagrebu trudih oko nauke. Godine 1869. izađe troškom biskupovim „Aristotelova poetika“, a u „Viencu“ ove godine i slijedeće štampane su mnoge izvorne i prevedene radnje, kritike i čitaña krasnomu spolu, koja osobito slušana

bijahu po čudi: ja se već od šestog gimnazijskog razreda premnogim javnim prigodama odlikovah ugodnim načinom predavanja. Za črčkaње po „Zatočniku“ svršetkom g. 1869. kajao sam se još kad su oni članci pisani. Sklonu me na to u ono veoma uzrujano vrijeme učenja inače veoma odlična muža i prijatelja moga! Ušav skoro u se radio sam priležno oko historije dubrovačke drame, rad koje me Akademija g. 1870. posla u Dubrovnik“.

Kakova li bijaše ona „posve neopravdana denuncijacija“ ravnatelja njegova u Varaždinu dra. Martina Matuncija, pobliže nešto doznajemo o tome upravo iz onoga „črčkaња“ njegova po „Zatočniku“, kojemu od osnutka njegova pa do kraja 1869. godine bijaše stalan dopisnik iz Zagreba, pa se kod toga više puta ijetko narugao i ličnim protivnicima. Kad ga je pak zbog toga stao netko napadati u „Narodnim novinama“ od 17. septembra 1869. iznoseći sasvim neispravne razloge, zašto se tobože odrekao učiteljske službe, i dirajući kod toga u čistotu značaja njegova, izdaoše u br. 14. i 25. „Zatočnika“ dva njegova odgovora, prvi s natpisom „Čist račun, mirna Bosna“, drugi kao „Ustuk na pamflet gospodina dra. Martina Matuncija“, iz kojih doznajemo mnogo štošta o životu njegovu u Varaždinu.

Od prvoga časa ravnatelj Matunci ne imаше za n mnogo naklonosti zamjeravajući mu napose, što se družio s rođoljubivim građanima, kakovi bijahu tada u Varaždinu kanonik Ilijašević, književnik Vežić, dr. Rakovac i drugi. Kad je pak za saborskih izbora 1868. i glasovao za kandidata, koji bijaše protivnik tadašnje vlade, ravnatelj dakako posve lako izradi u više oblasti, da mladi učitelj dobi 26. novembra 1868. dekret, kojim se o svom trošku i s varaždinskom plaćom premješta u gimnaziju riječku, s dodatkom, da se za pet

dana ima preseliti onamo. Ali ponositi se i samosioni mladi čovjek ne htjede pokoriti određenju oblasti svoje, nego ode u Zagreb i zatraži u tadašnjega predstojnika Roberta Zlatarovića, da se spomenuti dekret opozove, a kad toga ne postiže, zamoli 2. decembra 1868. mjesto pisara u Jugoslavenskoj akademiji, koje se upravo tada popuñavalo, i dobivši ga s plaćom od 500 forinti, odreče se 5. decembra učiteljske službe. Namjesničko ga je vijeće doduše i nakon toga kušalo prisiliti na pokornost, jer se dobivši potporu za sveučilišne nauke bio obvezao, da će 10 godina provesti u zemaljskoj službi; ali nakon ponovna njegova očitovanja od 15. decembra odriješi ga od dalje službe 27. decembra „nemoguć se sveudilj uputiti o dostatnosti razlogah“, kojima opravdava taj svoj čin, i ne odričući se „u slučaju potrebe“ prava svoga, da traži od néga nazad onu potporu.

I tako ga od 1. januara 1869. godine sastajemo u Zagrebu kao pisara Jugoslavenske akademije, kojoj u isto otprilike vrijeme književnim tajnikom postade Vatroslav Jagić izgubivši kao čestit rođoljubac mjesto svoje u zagrebačkoj gimnaziji.

* * *

Već prve godine boravka svoga u Zagrebu stade naš pokojnik marljivo raditi na književnom polju. Upravo one godine poče u Zagrebu izlaziti „Vienac“, a prvi mu urednik bijaše Đuro Deželić, koji ga poznašao po priložima u „Dragoljubu“, pa mu povjeri, da u novome časopisu preuzme *referat o kazalištu*. Devet takovih referata pod natpisom „Naše kazalište“, od kojih je neke napisao u društvu s Fraňom pl. Markovićem, ugleda svijetlo u prvih 15 brojeva „Vienca“, a u nekima se od njih поближе razlaže nauka Aristotellova o tome, kakova ima biti dobra drama.

Pored tih referata prvi je tečaj „Vienca“ u br. 21. priopćio nepovoljnu njegovu *kritiku* Kostićevega prijevoda nekih Demostenovih govora, što ga je iste godine počela izdavati Hartmanova knjižara. Zbog te se kritike navalilo na n u tadašnjem dnevniku „Agramer Zeitung“, pa se i od toga napadaja imao braniti u „Zatočniku“. Da kritika njegova ne bijaše nepravedna, kako su tada neki ljudi tvrdili, danas, držim, ne treba napose dokazivati, jer ikogod je imao u rukama koji od kurioznih prijevoda Kostićevih, lako je mogao razabrati, zašto je zapelo dalje izdavanje njihovo.

Iz područja stare književnosti grčke priopći „Vienac“ iste godine u br. 25. njegov člančić „*Grkinje Safo i Erina*“, u kojem pored vijesti o životu rečenih pjesnika podaje metrički prijevod nekoliko ostataka njihova pjesništva, pa počevši od broja 26. duži članak „*Anakreontove pjesme*“, u kojem pretresa pitanje, jesu li one lupke pjesme, što dospješe do nas kao plod Anakreontova duha, doista njegove, a osim toga u izvrsnu prijevodu podaje čitaocima „Vienca“ 56 takovih pjesmica s tumačem, nastavljajući rad, što ga bješe otpočeo još u „Dragoljubu“ za 1868. godinu.

I originalnu pripovijetku njegovu „*Nesretni prijatelji*“ priopći „Vienac“ rečene godine u brojevima 33. do 36. U toj pripovijesti, koje se radnja događa u gradu V., dakle Varaždinu, spomenuo je pripovjedač i štošta od svojih doživljaja u rečenom gradu, narugavši se napose tamošnjemu svom ravnatelju i drugim nekim ljudima.

No najznatniji plod književnoga rada njegova te godine bijaše, kako i sam ističe, *prijevod Aristotelove poetike s komentarom*, što ga je štampao u Zagrebu kod Albrechta s potporom neumrloga biskupa đakovačkog, kojemu taj prijevod i posveti. Tko isporedi

samo i jednu stranu toga prijevoda s originalom, razabrat će, kakav vještak bijaše pokojnik u prevodeću pisaca grčkih. To dakako nije nikakovo čudo, dok je još iz zavičaja poznavao čisti hrvatski govor, a u prevodeću se izvještio kod Bonitza i Vahlena.

Da je pokojnik poslije onoga „črčkaña“ doista „ušao skoro u se“ i ozbiljno se stao baviti književnim radom, razbiramo po tome, što i „Vienac“ od 1870. godine ima mañe ñegovih prinosa. „Burne krvi“ i rodolubiva srca pridruži se doduše i on kolu tadašnjih rodolubaca, koji sebi odabraše svrhu, da u javnim čitañima pospješe obrazovañe gospođa zagrebačkih, pa je „krasnomu spolu“ 4. i 18. marta 1870. čitao „*O dubrovačkoj drami prema drami ostalih naroda*“, 8. aprila „*O platonskoj ljubavi*“, 4. novembra „*Šekspirov Otelo i Volterova Zaira*“, 9. decembra „*Volterova Zaira*“. Sva je ta čitañia priopćio „Vienac“ od one godine, u kojem ugleda svijetlo i ñegov prijevod pripovijesti „*Meran. Dnevnik mlade bolestnice*“, što ju bješe priopćila tada francuska „*Revue des deux mondes*“.

I 1871. godine objavi „Vienac“ u br. 7. ñegovo ime meñu imenima onih pregalaca, koji te godine spremahu čitañia „krasnomu spolu“ : čitati je imao 5. maja „*O zaručnici abidskoj*“. No već 1. aprila morade uredništvo „Vienca“ javiti svojim čitaocima, da je ñegov „suradnik i čitalac dvoranski“ pred nekoliko dana otišao u Požegu za profesora. Od toga doba nema više ñegova imena meñu suradnicima „Vienca“, jer je sav svoj rad posvetio naučnomu istraživañu.

* * *

Već u početku 1870. godine, kad je ono „ušao u se“, prikuplao je pokojnik grañu za *povijest drame dubrovačke*, pa pošto je prikupio svu grañu, što se mogla naći u Zagrebu, dobi od Jugoslavenske akademije 30.

maja iste godine potporu od 200 forinti, da o ferijama putuje u Dubrovnik i prouči ondje, što mu još treba, da dovrši rečenu povijest. Vrativši se s puta mladi istraživač doista svrši svoj posao, te je već 11. januara 1871. u sjednici Akademije čitao neke dijelove iz opsežne rasprave, u kojoj se razlaže život drame dubrovačke od Marulićeva doba pa do propasti republike dubrovačke.

Rasprava ugleda svijet među izdanjima Jugoslavenske akademije za 1871. godinu kao osobita knjiga od neko 200 strana. Znatnost ću nézinu, držim, najbolje istaći, ako spomenem, da ta knjiga još i danas, dakle nakon četrdeset i još nekoliko godina, nije mnogo izgubila od tadašnje svoje vrijednosti, koja se sastoji napose u vještačkoj obradi 116 drama, kojih se domogao, a napisalo ih je 28 pjesnika razlićna doba i mišljenja. Pisac bijaše tada tek u 27. godini života.

Ta knjiga nije još bila doštampana, kad se mladi kniževnik nakon dvije godine i nekoliko mjeseci nestalna života opet kao učitelj vratio u gimnaziju. Zaželio se, čini se, tišine svoga zavičaja, gdje od 1864. godine zadovoljno provodaše život stariji brat Karlo, koji bijaše po zvanju nadšumar, a tada već oženjen i sretan otac. Nakon pada dakle L. Raucha i njegovih predstojnika preda on 13. marta 1871. molbu, da bude iznova namješten kao učitelj u srednjoj školi, a već 21. marta imenova ga vlada pravim učitelem gimnazije požeške. Dobivši još u ime putnoga troška 50 forinti, za-puti se odmah u zavičaj i položi ondje prisegu 29. marta, na rodendan svoj.

Počevši učiteľovati u gimnaziji požeškoj, još iste je godine štampao u programu gimnazijskom raspravu: „*Kako se je izgubilo 14. i 15. pjevanje Gundulićeva „Osmana“*“. Tu je raspravu preštampano i „Obzor“ od

iste godine (br. 48. i d.), pa su već u njoj u glavnome iznesene sve one misli o postanu te bez sumnje najljepše pjesme iz starije naše književnosti; te je misli nekoliko godina kasnije поближе razložio, a odlučno zastupao i branio do posljednjega časa života. Imat ćemo dakle i kasnije prilike, da se obazremo na taj rad njegov.

Premda ga nitko nije silio na to, pa mu se i u dekretu od 21. marta priznaše sva prava potpuno ispitana učitelja, u praznicima se iste godine prijavi u Beču za ispit iz hrvatskoga jezika kao glavne struke. Molbi je svojoj priložio štampanu raspravu, da mu se odobri za domaću radnju. U svjedožbi, koja mu se izdala 26. junija 1872., a potpisaše je ispitivač Miklošić i zamjenik njegov u ravnateljstvu Hartl, ne pominje se napose natpis one rasprave, ali bit će da je u to ime podnio onu raspravu o Gundulićevu Osmanu. Na klauzurnom mu se ispitu zadalo pitaње iz staroslovjenske gramatike, a na usmenom je ispitu na sva pitaња odgovorio „in vollkommen zufriedenstellender Weise“.

Ostavši u zavičaju još dvije godine, marljivo se bavio izučavaњem napose dubrovačke književnosti, pa pošto već 24. studenoga 1873. postade članom dopisnikom Jugoslavenske akademije, čitaše u sjednici nezinoj 18. julija 1874. raspravu „*Prilog historiji dubrovačke hrvatske književnosti*“, koja je štampana u 31. knizi „Rada“ (str. 134.—195.); u njoj izriče o knizi dubrovačkoj 16. vijeka uopće dosta nepovoljan i možda malo prestrog sud. Kratko vrijeme zatim, 29. augusta 1874., oženi se u rodnom gradu Marijom Kuševićevom, koju bješe upoznao još prve godine boravka svoga u požeškoj gimnaziji, a 23. septembra bude premješten u gimnaziju zagrebačku. Tada tek otpoče pravo rad njegov u književnoj povijesti hrvatskoj, te se može reći, da je daljih deset godina ži-

vota bio jedan od najžilavijih radnika naših na tom polju.

Kratko vrijeme nakon preseleńa ńegovog u Zagreb, 23. novembra 1874., izabra ga Jugoslavenska akademija za pravoga člana, a vlada ga, 7. decembra iste godine, stalno potvrdi u učiteljskoj službi. Prve mu dvije godine boravka u Zagrebu protekoše u marljivo spremańu za stolicu hrvatskoga jezika i kniževnosti u sveučilištu, koja mu je bila namijeńena. Već 18. oktobra 1875. postade privatnim docentom rečene struke, a 16. aprila 1877. javnim izvanrednim profesorom.

* * *

Od prvog početka pokojnik se volio baviti kniževnom poviješću nego gramatikom. Ne želim time reći, da mu gramatička predavańa nijesu bila ugodna, jer je i ńima posvetio mnogo rada i brige prateći marljivo napredovańe te nauke i biležeći svaki ńezin uspjeh. Općenije su poznate ńegove „*Studije o hrvatskom akcentu*“, što ih je štampao u 59. knizi „*Rada*“ (strana 1.—132.), a nijesu ni danas bez svake vrijednosti, ako su ih kasnija istraživawa na tom području i prestigla u mnogočem. Tako se isto znade, da u prvom redu ńegovu ugledu i zagovoru imamo zahvaliti, što se u sve naše škole pred 25 godina službeno zaveo fonetički pravopis i tako zauvijek uklonio odande kaos pravopisni, koji vladaše u ńima dotada. Slabije će biti poznato, da ga je na neko vrijeme bila zaokupila misao, kako bi sastavio zgodan rječnik kniževnoga našega jezika, pa da je i prikuplao već građu za ń, ali kasnije odustao od toga posla posluživši se prikupljenom građom djelmice za onu studiju o hrvatskom akcentu.

Na književnom su ga poļu zanimala napose takova pitaņa, koja bijahu bar po nečem zamršena, pa se mogao nadati, da će ih riješiti načinom istraživaņa, što ga bijaše naučio u Beču od Bonitza i Vahlena, učiteļa svojih u staroklasičkoj filologiji. Napose ga uvelike zanimahu ova dva pitaņa „više“ kritike literarne:

1. kako vaļa protumačiti pojavu, da je Gundulićev Osman dospio do nas nepotpun?

2. jesu li pjesme narodne o boju na Kosovu 1389. godine odmah isprva bile pojedinačne ili je negda o boju kosovskom postojao potpun ep narodni?

Ovo drugo pitaње rodilo se u něga, čini se, nešto kasnije od onoga prvoga, kad je već spremao tekst Gundulićevih djela za štampu, pa se u rukopisu br. 56 Čulićeve biblioteke (u Frańevaca dubrovačkih) namjerio na stare dvije pjesme o boju na Kosovu, o kojima napisao kasnije i osobitu raspravu „*Dvije stare hrvatske narodne pjesme*“ štampajući je u 47. knizi „Rada“ (str. 93.—128.).

Kako je nastojaње, da bi riješio ona dva pitaņa, zaokupilo najkrepkije godine něgova života, te se može držati glavnim něgovim književnim radom, potrebno je, držim, da bar ukratko spomenem plodove toga rada něgova.

* * *

Već u programnoj onoj raspravi gimnazije požeške istaknuta je misao něgova, da je Gundulićev „Osman“ nedovršena romantička epopeja, građena od starijih dvaju historičkih epa něgovih: „Vladislava“ kojega je pjesnik ispjevao 1621. godine, i „Smrti Osmanove“ spjevane godine 1622.

Stigavši u Zagreb u novembru je 1875. nanovo iznesao u javnost to mišljenje o postaću „Osmana“ čita-

jući u svečanoj sjednici Akademije raspravu „Kako su nadomještena pjevaña 14. i 15. u Gundulićevu Osmanu“, koja ugleda svijet u 32. knízi „Rada“ pod natpisom „*O kompoziciji Gundulićeva Osmana*“ (strana 104.—150.). U toj se raspravi pored predašñih iznose i novi neki razlozi za misao o kontaminaciji ‚Osmana‘, kakav je dospio do nas, pa izriče nagađanje, da je rečenu kontaminaciju pokušao vaľada izvesti kasniji koji pjesnik, možda Gundulićev sin Šiško, ali je nije dovršio. No to je nagađanje pokojnik sam doskora napustio u *izdanu Gundulićevih djela*, koje izade kao deveti svezak zbornika „Stari pisci hrvatski“ 1877. godine. Četiri pak godine kasnije nahodimo u 55. knízi „Rada“ raspravu ñegovu „*Gundulićev Vladislav*“ (str. 1.—115.), u kojoj kuša odrediti, kakav je bio negda rečeni ep Gundulićev, potkrepljujući svoje mišljenje o kontaminaciji ‚Osmana‘ još nekim novim razlozima.

Zališan bi posao bio, kad bih ovdje nanovo pomiñao sve prigovore, koji se digoše protiv spomenutog mišľena ñегоva, pogotovu dok ih redom pomiñe pokojnik sam u posľedñoj raspravi svojoj, koju ću doskora spomenuti. Reći ću samo toliko, da osim mlađih nekih ili slabije poznatih ľudi odobravahu mišľenje ñегоvo o sastavu Osmana Ivan Broz, tada profesor u Osijeku, i Svetozar Vulović, profesor srpske kníževnosti u visokoj školi biogradskoj, i to u pismima, što mu ih tada pisahu. No protiv ñega odmah u početku odlučno ustadoše Vatroslav Jagić i Luka Zore, koje već poradi nekih starijih prigovora zbog suda svoga o dubrovačkoj kníževnosti 16. vijeka bješe pokušao suzbiti u *osobitu spisu* od 18 strana, što ga je štampao 1876. godine; nešto kasnije Fraño pl. Marković, koji se dao na posao, da s estetičkoga gledišta dokaže jedinstvo Osmana, pa Tadija Smičiklas, koji pripadom kao

historik i rektor sveučilišta u prigodnoj besjedi prigovori historičkomu njegovu razlaganju. Da ne pominem drugih protivnika njegovu mišleću, još u 20. vijeku ustadoše protiv néga Švedanin Alfred Jensen i Pavle Popović. Protiv svih tih protivnika izda pokojnik nekoliko mjeseci pred smrt svoju, leti prošle godine, raspravu od 55 strana u posljednjem spisu svojem: „*Postane Gundulićeva Osmana i glavâ 29.—36. u Porfirogenitovoj De adm. imp.*“ Prije toga napose je odgovorio samo još Markoviću u spisu „*Estetična ocjena Gundulićeva Osmana*“ od 38 strana 1879. godine, a obazreo se na njegove prigovore i u onoj raspravi o Gundulićevu Vladislavu, pa L. Zoru na neke njegove prigovore pripadom u spisu, što ga bješe godinu dana prije toga u drugom pitaću upravo protiv Stojana Novakovića i Jagića.

Malo ima zacijelo ljudi i u nas i drugdje, koji bi odavali toliko vještine i okretnosti braneći svoje mišleće, koliko je zapažamo u polemičkim Pavićevim spisima iz mlađih dana. Ne pitajući napose, jesu li sasvijem pouzdani temelji, na kojima je podigao zgradu mišleća svoga, jer je o tome živo uvjeren od prvog časa, u prvom ga redu svega zaokupla samo nastojanje, kako će što ljepše uresiti i nakititi pojedine dijelove zgrade, što ju je podigao domišljanem svojim, ili je očistiti od mrļa, što ih ostaviše na njoj prigovori protivnikâ. A da bi te prigovore što više oslabio želeći sasvijem satrići protivnika, u tim mu spisima često pritječe u pomoć prirodni sarkazam i dar podrugivanja, kojim se u njima obilato poslužio. Sarkazam ga ne ostavi ni u stare dane, ali u posljednjem spisu njegovu nema više onoga života i svježosti, kojima se odlikuju polemički spisi njegovi iz mlađih dana; u doba, kad ga je priređivao za štampu, opažahu se već na njemu tragovi nemoći sta-

račke, koja u čovjeka slaba pouzdanja i možda gorka iskustva uništi i ono malo vjere u iskrenost ljudsku, što je za mladih dana valjda bijaše i u nje, te je u svakoga čovjeka volio raspoznati dušmanina nego prijatelja svoga. Da imadu posla s bolesnim čovjekom, kojemu su dani života odbrojeni, opaziše, čini se, i oni muževi, na koje se u rečenom spisu najžešće oborio, podmećući im misli i nastojanja, kojih oni zacijelo nigda nijesu imali, te mu na njegove napadaje ne odgovoriše ništa.

Nije ovo mjesto baš najzgodnije, da bih se mogao upustiti u razlaganje o tome, je li njegovo mišljenje o postanju Osmana opravdano ili nije, pogotovu dok sam još za života pokojnikova baveći se tim pitanjem došao do rezultata, da temelji, na kojima se mišljenje njegovo osniva, nijesu onako jaki, kako su se njemu pričinali, pa da poradi jedne rečenice Gradićeve nejasna značenja, rukopisa, koji očito nije onako star, kako bi tkogod mogao suditi po nekim bijeljkama u njemu, pa poradi nekih vijesti u nepouzdanoga Cerve nemamo još dovoljno razloga, da bismo smjeli dirati u jedinstvo pjesme, koja je uza sve svoje nedostatke ipak najljepši i najvredniji plod književni, što nam ostade iz starine. No priznati valja, da je neutrudivi rad pokojnikov oko veebne te pjesme prvi put upoznao svijet sa slabim nekim stranama nezanim i objasnio gdje koje tamnije ili zamršeno mjesto u njoj. Ako dakle mišljenje njegovo s vremenom izgubi i posljednjega pristalicu svoga, dok bude Gundulićeva „Osmana“ i njegovo će se ime pominati uza nj.

* * *

Pitanjem „više“ kritike književne bavi se pokojnik i u knjizi „*Narodne pjesme o boju na Kosovu godine 1389.*“, koja izađe u Zagrebu troškom Jugoslavenske

akademije 1877. godine, dakle u isto doba, kad i njegovo izdanje Gundulićevih djela, a ima 110 strana. Odgovarajući u njoj na ono drugo od dva pitanja, koja ga tada uvelike zanimahu, mladi istraživač odrješito zastupa kod toga mišljenje, da su današnje kosovske pjesme odlomci potpuna epa narodnog, koji je postao naskoro poslije sama događaja.

Kniga se njegova raspada na dva dijela. U prvom dužem dijelu koristi se pisac književnom i povjesničkom građom, da bi utvrdio svoje mišljenje, pa kuša naći osnove za sastav one cjeline, koja je po njegovu uvjerenju negda postojala. U drugom pak dijelu iznosi nacrt, koliko bi sačuvane kraće pjesme o pojedinim zgodama boja kosovskoga trebalo poređati i sastaviti, da se opet dobije izgubljena ona velika cjelina, koja „odmah uza sami događaj bijaše sastavljena“ i „koja je pokazivala općenitu sliku čitavoga boja“ (str. 9.).

Poznato je, da je odmah poslije néga spomenuto pitanje istražio srpski naučenak Stojan Novaković u studiji: „Српске народне пјесме о боју на Косову“ 1878. godine, u kojoj dokazuje, da narodne pjesme o boju na Kosovu ne mogu biti ulomci veće negdašnje cjeline, nego da su od postanka svoga bile ovako razdvojene i samostalne kao danas. Uz njegovo mišljenje pristade kasnije, 1889. godine i Tomo Maretić u raspravi „Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici“.

Ista je studija Novakovićeve nešto skraćena u slobodnu nemačkom prijevodu Vatroslava Jagića izašla u trećem godišnjaku časopisa „Archiv für slavische Philologie“ (str. 413.—462.). Protiv toga članka napisao pokojnik 1878. godine osobiti spis od 30 strana pod natpisom „*Gospodinu S. Novakoviću, a i V. Jagiću*“, u kojem se, kako spomenuh, pripadom obazreo i na neke prigovore Luke Zora protiv mišljenja svoga o postanu

i sastavu Gundulićeva 'Osmana'. U tom spisu pobija se napose tvrdnja Novakovićeva, uz koju pristade i Jagić, da o boju na Kosovu uopće nema hrvatskih narodnih pjesama, nego sve takove pjesme da su srpske.

Ne ću ovdje da pominem dalje pojedinosti iz te književne i narodnosne prepirke, koja bijaše možda i plod političkih prilika onih godina, pogotovu dok ju je sam Novaković ukratko razložio u knjižici: „Косово. Српске народне песме о боју на Косову. Београд 1906.“ (11. izdanje), a поближе se zabavio nom Sr. J. Stojković u studiji: „Косовска епopeја. Преглед покушаја за састав народног епа о боју на Косову. Београд 1901.“ U toj se knjizi pominu i noviji neki pokušaji; da bi se prema Pavićevu nacrtu od narodnih pjesama sastavila prstonarodna epopeja o boju na Kosovu.

Prvi se na taj posao dao, kako je poznato, naš Fra Grga Martić, koji je po njegovu nacrtu i uz njegovo surađivanje najprije ispjevao tri pjevanja takove pjesme i ogleda radi štampao u „Vencu“ od 1884. godine, a dvije godine kasnije izdao knjižicu „Narodne pjesme o boju na Kosovu godine 1389. Sastavio u cječinu Fra Grga Martić, s pripomenkom od Armina Pavića. Zagreb.“ Ta se Martićeva epopeja sasvijem prema njegovu nacrtu dijeli na devet pjesama i broji oko 2.500 stihova, od kojih je dobra polovica uzeta iz narodnih pjesama o boju na Kosovu. Pavić bijaše s tim poslom posve zadovoljan, ali oštro se na n oborila srpska kritika onih dana. Ta znamo, kakove su tada prilike u narodnosnom pitanju vladale između Hrvatâ i Srba.

Njegova se nacrtu u glavnome još prije Martića držala i Elodija Lawton Mijatovich u engleskoj pjesničkoj obradi narodnih pjesama o boju na Kosovu: *Kossovo, an attempt to bring serbian national songs into one poem* (London 1881.), pa Nijemac Carl Gröber

u nemačkoj pjesničkoj obradi istih pjesama: *Die Schlacht am Amselfelde* (Kosovo 1389). *Epische Dichtung mit Benützung von Bruchstücken serbischer Volkspoesie*. Wien 1885.

Zadovoljan očito s tim praktičkim uspjehom svoga nacerta pokojnik se tim pitañem u kasnijem životu nije više bavio, premda je u onom odgovoru S. Novakoviću i V. Jagiću bio obrekao novo izdanje svoje knjige, u kojem će upotrijebiti „nekoliko notica i pjesama o kosovskom boju“, što ih je Novaković iznio u svojoj radnji, a ñemu ostaše nepoznate. Nije se on nigda više osvrnuo ni na kasnije prigovore, koji osvanuše protiv ñegova nacerta, a za neke od njih nije jamačno nigda ni doznao. Sasvijem mu, ñini se, ostade nepoznata ona Stojkovićeova rasprava, koja ugleda svijet godinu dana prije poznatih onih zagrebačkih izgređa protiv Srba, a prebacuje mu „velikohrvatski šovinizam“, koji „nije mogao umuknuti ni u ovom delikatnom poslu“, jer „ne trpi slavu srpsku ni u pogibiji srpskoj“ (str. 66.).

*
*
*

Za banovañia grofa Ladislava Pejacsevicha, 30. oktobra 1880., postade pokojnik redovnim profesorom hrvatskog jezika i književnosti u sveučilištu.

U to mu otprilike doba povjeri Jugoslavenska akademija posao, da spremi za štampanje *djela Junija Palmotića*. U vezi s tim radom postade opsežna studija ñegova „*Junije Palmotić*“, koja ugleda svijetlo u dvije knjige „*Rada*“ (knjiga 68., str. 69.—176.; knjiga 70., str. 1.—88.) baveći se поближе svakim dotada poznatim spisom plodnoga pjesnika dubrovačkog. Sama pak djela Palmotićeova, kako ih je spremio za štampu, zapremiše tri opsežna sveska zbornika „*Stari pisci hrvatski*“, koji broje zajedno oko 1200 strana, a izadoše redom u tri

godine od 1882.—1884. Pa ipak se kasnije našlo još nešto od rada Palmotićeva, što u „Dodatku“ izda Ivan Broz 1892. godine.

Još jedan posao zapade tada nenadano našega pokojnika: 15. novembra 1882. preminu u Zagrebu Đuro Daničić, s kojim je za života njegova mnogo drugovao, pa nega dopade zadaća, da šire općinstvo upozna sa zaslugama velikoga pokojnika, koji posljednje godine proživje u Zagrebu obrađujući veliki akademijski rječnik. U to ime napisa *člančić* o nemu, koji se štampao u Narodnim novinama od 17. novembra 1882., izreče *oprosni govor*, kad se zemni ostaci Dančićevi dopremiše na kolodvor, da budu odvezeni u Biograd, pa se i sam odvezao onamo, da zastupa Jugoslavensku akademiju kod pokopa njegova. I onaj oprosni govor i *osobiti izvještaj o pokopu Daničićevu u Biogradu* štampao se u tadašnjim Narodnim novinama. No i osobit *nekrolog* o zaslužnom pokojniku niče ispod njegova pera, a štampao se u 77. knízi „Rada“ (str. 127.—202.) podajući i sliku o tadašnjoj kníževnosti u Srba.

Očito za zasluge njegove, što ih bješe stekao prigodom smrti Daničićeve trudeći se, da spomen na zaslužnoga pokojnika ostane što trajniji ne samo u Srba, nego i u Hrvatâ, imenova ga Srpsko učeno društvo u Biogradu 30. januara (11. februara po novom koledaru) 1885. dopisnim svojim članom. A kad se pred više godina rečeno učeno društvo pretvorilo u Srpsku kr. akademiju, poput mnogih drugih članova onoga društva postade i on začasnim članom nove Akademije.

Nekrolog Daničićev posljednji je prilog, što ga je pokojnik priopćio u izdanjima Jugoslavenske akademije. Osim nega i naprijed spomenutih rasprava i izdanja ima od nega još jedan prilog „Regule sv. Benedikta“, koji se štampao 1875. u 7. knízi „Starinâ“.

Mjeseca septembra 1884. bude pokojnik u Vilićselu kod Požege izabran narodnim zastupnikom u saboru kraljevinâ Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, u kojem izreče prvu besjedu 26. oktobra iste godine, kad se raspravljalo o adresama, ističući se i tom i svakom kasnijom zgodom kao okretan govornik, koji ne govoraše nigda bez priprave, nego promozgavši prije toga svaku riječ i kretinu. Spomenuti izborni kotar šiljaše ga u sabor neprekidno do 1906. godine, kad se sam odrekao daljega političkog rada, te nije trebao tek od izbornika svojih saznati, da su se političke prilike u Hrvatskoj nenadano promijenile.

Kako bijaše u saboru od prvoga pa do posljednega časa član „narodne stranke“, koja pristajala uz vladu, bude 10. februara 1886. izabran u zajednički sabor u Budimpešti, kojega članom ostade, doklegod ne posta odjelnim predstojnikom zemaljske vlade, pa je Hrvatsku od 1895. zastupao i u četiri zasjedanja delegacijâ.

Javni politički rad, koji nam ugrabi već gdje kojega marljiva radnika na književnom polju, ote nam i nega. Ne želim time dakako reći, da je pokojnik postavši narodnim zastupnikom sasvim zanemario književni rad, jer se kao profesor u sveučilištu i dalje marljivo bavio novim dvjema pitanjima „više“ kritike književne, o kojima će biti još govora; ali tada ne imашe dovoljno prosta vremena, da rezultate mnogogodišnjih istraživanja svojih konačno izradi i negdje priopći.

Kao profesora u sveučilištu đaci su ga rado slušali, jer se i ondje svagda odlikovao ugodnim načinom predavanja. Napose predavanja njegova o Gunduliću i o narodnim pjesmama imahu svagda veliki broj slušača različitih struka, a u njima svakom zgodom isticao hrvatsvo svoje tumačeći već tada vijesti Porfirogenitove o Slavenima u prilog Hrvatâ i „velike“ negda Hrvatske

i ne dopuštajući nikako, da bi pridjev „velik“ u vezi s imenicom „Hrvatska“ mogao imati značenje latinskoga komparativa „maior“ (stariji), što ga vizantinski pridjev μέγας, a i naš „velik“, često ima, nego živo vjerujući, da je Velika Hrvatska negda doista i postojala kao velika država. To ga je vjerovanje i potaklo posljednjih godina života, da dovrši i izda rad svoj oko Porfirogenitova spisa „*De administrando imperio*“. Gramatička njegova predavanja, premda se i za njih svagda savjesno spremao, ne bijahu nigda onako živa i zanimljiva kao književna.

U mudroslovnom je fakultetu sveučilišta dva puta bio dekan, školskih godina 1882./3. i 1894./5., a školske godine 1896./7. bijaše rektor sveučilišta. Potkraj ga rektorata njegova, 28. julija 1897., zapade prvo previše odlikovanje, jer u priznanje zasluga stečenih „na polu javnoga djelovanja“ dobi viteški red železne krune III. razreda.

Kao sveučilišni profesor bijaše i on član redakcionalnog odbora, koji je imao na brizi izdavanje poznatoga opsežnog djela „Oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“, pa kad se to djelo nakon višegodišnjeg izlaženja sretno svršilo, i nemu se 10. februara 1902. izrekla previšina zahvala i priznanje.

Još mu se kao sveučilišnomu profesoru hrvatskog jezika povjerila skrb, da nadzire i ispravlja jezik u svima školskim knjigama, što izlaze u vladinoj nakladi. Taj je posao vršio nekoliko godina, pa mu i ispravljanje slagarskoga sloga — oko 400 štampanih araka na godinu — ote mnogo vremena, od kojega je naša književna povijest mogla imati više koristi.

Napokon postade pokojnik 6. oktobra 1898. predstojnikom zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu. Kako rano u životu postade konservativan, bolji

poznavaoći njegovi ne nadahu se za njegova službovanja bogzna kakovim promjenama u hrvatskoj nastavi; a tako je i bilo. Glavnu je brigu obratio na to, da očuva i bar nešto unaprijedi stanje nastave, što ga je našao. Tako se njegovim nastojanjem 1900. godine mala realna gimnazija u Bjelovaru proširila na veliku, rašta ga gradsko vijeće rečenoga grada 17. maja iste godine izabra začasnim građaninom. Mnoge ljude, koji ga slijetahu najrazličnijim molbama, kušao bi zadovoljiti, koliko se samo dalo, tužeći se uvijek na bijedu našeg naroda, zbog koje se za jedno isto mjesto ili potporu javlja po 20 i više molitelja, pa dok zadovoljiš jednoga nužno se moraš zamjeriti ostalima.

Kad je grof Karlo Khuen-Hederváry mjeseca julya 1903. postao ugarskim ministrom predsjednikom, previšnjim rješenjem od 29. augusta 1903. dobi i naš pokojnik „u priznanje izvrsna i uspješna službovanja“ red železne krune II. razreda. No pod novim banom grofom Teodorom Pejacsevichem ostade u službi samo još nešto preko godinu dana. Tek pošto minu četrdeset godina od onoga dana, kad kao namjesni učitelj poče služiti u Osijeku, previšnjim rješenjem od 19. oktobra 1904. na vlastitu molbu pođe u trajno stanje mira, pa mu se i tom zgodom izreklo previšnje priznanje „za mnogogodišnje vjerno i revno službovanje“.

* * *

„Ušav u se“ po drugi put u životu pokojnik se sa svojih 60 godina upravo neutrudljivo dao na rad, ne bi li prije smrti svršio posao, što ga bješe davno prije toga otpočeo. Nagađajući dobro, da mu preostaje samo još malo godina života — ta već tada je dosegao dob matere svoje, a otac i braća redom mu pomriješe daleko mlađi, stariji brat Karlo 1883. godine ostavivši

četvero siročadi bez oca i majke, — uz malo odmaranja čitavo bi vrijeme dan na dan znao prosjediti uza svoj pisaci sto proučavajući Porfirogenita i druge najstarije vijesti o Hrvatima, Srbima i ostalim južnim Slavenima. Plod su toga rada *dva spisa* njegova, što ih je u razdoblju od tri godine izdao o glavama 29.—36. Porfirogenitova djela *De administrando imperio*, pa ona književna oporuka njegova, u kojoj govori o postanu Gundulićeva „Osmana“.

O spisu „*De administrando imperio*“ cara vizantinskog Konstantina VII. Porfirogenita većina novijih istraživača složno sude, da nije nigda bio dovršen, nego da je pun protivuriječnih vijesti i izvadaka. I pokojnik bijaše toga mišljenja, pa se zato dao na tegotan posao, da iz glava 29.—36. izbaci sve ono, što mu se činilo da je kasniji dodatak ili umetak, drugim riječma: da rečenim glavama dade oblik, što su ga imale, kad nastadoše ispod pera Porfirogenitova. U to je ime brižljivo proučio opsežne spise Porfirogenitove *De thematibus* i *De administrando imperio*, pa za štampanje spremao studiju „*Postane Konstantina Porfirogenita De thematibus i De administrando imperio*“.

No mukotrpní taj rad njegov nigda čitav ne ugleda svijeta: samo neke dijelove rukopisa svoga priopći pokojnik čitajući ih u dvije javne sjednice Jugoslavenske akademije, 1906. i 1909. godine, pa izdavši istih godina osobite rasprave, koje iznose na svijetlo mišljenje njegovo o postanu za Hrvate i Srbe najznatnijih glava 29.—36. u Porfirogenitovu spisu *De administrando imperio*.

Prvi je spis opsežniji od drugoga. Natpis mu je „*Cara Konstantina VII. Porfirogenita De administrando imperio glave 29.—36. raspravio Armin Pavić. Zagreb. Tisak kralj. zemaljske tiskare 1906.*“, a obuhvaća oko

90 strana. U predgovoru podaje se povijest rukopisâ i izdanâ rečenoga spisa, govori o znatnosti njegovoj, pominu misli novijih nekih istraživača o nemu, pa ističe glavna misao pokojnikova o sastavu negovu, da glavni korektor spisa poslije smrti Porfirogenitove „bijaše neki Latinac iz Dalmacije, veliki poštovač Dubrovčana“. Osim „sređenoga“ teksta rečenih glava s prijevodom i kritičkim bilješkama, u kojem poslu lako raspoznamo oštroumna đaka Vahlenova, u spisu se razlažu misli neke o početku 13. i 14. glave istoga spisa Porfirogenitova, o darovnom pismu Petra Krešimira od 1057. godine, pa o kronici presvitera duklanskoga i hrvatskoj nezinoj redakciji, koliko potvrđuju rezultate njegova istraživanja, što ih je na kraju rasprave prikupio u ovih nekoliko riječi (str. 86.):

„Glave 29.—36., nalazeći se usred careve *De adm. imp.*, učuvale su ipak toliko od originalne kompozicije autorove, da se ova može na osnovu savremenih spomenika, što ih imamo o Hrvatima i Srbima, srediti kako je naprijed pokazano. Ja držim sveto, naš car pisac znao je dobro za ono, što i mi iz savremenih spomenika o Hrvatima i Srbima do god. 952. znamo, a ako je znao, one glave 29.—36. morale su tako nekako glasiti, kako su naprijed sređene! Ako još ni u ovome nije sve jasno i bistro, ali daj budi nije onako protivuriječno, spleteno i nerazumljivo, kao što je u sačuvanom tekstu“.

Rad negov, koji se od početka pa do kraja temelji samo na konjekturama, kritika je nepovoljno primila. Napose je mišljenje njegovo o postanju spisa *De administrando imperio* najodlučnije otklonio Konstantin Jireček u časopisu „Byzantinische Zeitschrift“ za 1908. godinu (str. 165. i d.). Da bi se obranio od njegovih prigovora, štampaše pokojnik potkraj 1909. *novo izdanje*

rečenoga svoga spisa, pa je i u njemu glave 29.—36. „sredio i preveo“. Spis ima samo 54 strane, jer u njemu nema ni kritičkih bilježaka ni ostalih onih potvrda za ispravnost konjektura njegovih. O tekstu, kako ga je štampao u tom novom izdanju, primjećuje pisac na kraju predgovora:

„Ovdje sređeni tekst glavâ 29.—36. načelno je isti kao i onaj u raspravi mojoj g. 1906., ali u gdje čemu dosta se razlikuju; identičnost naroda hrvatskoga i srpskoga u ovomu je ovdje našla još jači izražaj. Točna analiza teksta, kako je sačuvan u izdanjima *De adm. imp.*, može pouzdanio dokazati, da je u njemu carevo pisanje u poznije doba mnogo ispravljano, interpolisano i u prepisivanju isprebacano, ali kako je ono u samom originalu od riječi do riječi bilo uređeno, to se sasvim pouzdano ne da više odrediti!“

I na tu se njegovu radnju obazrela kritika, pa ju je obznanio i Jagić u časopisu „*Archiv für slavische Philologie*“ (XXXI) od 1910. na str. 618. i d. ne odobravajući njegova rada i prebacujući mu, da je u sređivanju teksta Porfirogenitovih spisa posleđovač klasičkog filologa Linkera i njegovih sledbenika, koji su nemilosrdno stali perušati sačuvani tekst Horacijevih pjesama. U prvom redu protiv néga i nanovo protiv Jirečka upravio je pokojnik posledni članak, što ga štampaše „u Zagrebu, početkom junija mjeseca godine 1913.“ u onom spisu „*Postanje Gundulićeva Osmana i glavâ 29.—36. u Porfirogenitovoj De adm. imp.*“ na stranama 56.—68.

Taj odgovor pokojnik je naznačio kao treće izdanje predgovora k onoj studiji svojoj o glavama 29.—36. Porfirogenitova spisa, ali mu je glavna svrha u njemu da se obrani od prigovorâ spomenutih dvaju naučenâka pomićući, da sređeni njegov tekst glavâ 29.—36. služi

tek tomu, da se u njemu pokaže, od kakva je originala mogao postati sačuvani tekst rečenih glava. Pripadom primjećuje pisac, da ima za štampu spremlenu iscrpljivu raspravu o kronici popa Dukljanina, pa se nada, da će ona, kad ugleda svijet, utvrditi mišljenje njegovo o postanju „nama učuvanoga, ružno zbrkanoga“ teksta u Porfirogenitovu spisu.

Ta se opsežna rasprava doista i našla u ostavi njegovoj kao i prijevod i kritičke bilješke uza čitava ona dva Porfirogenitova spisa *De administrando imperio* i *De thematibus*, ali bi zacijelo uza sve one zdrave misli, što se kriju u tom radu, zališan trošak danas bio, kad bi se sve to štampalo. Ako se i dade dokazati, da je tekst Porfirogenitova spisa „ružno zbrkan“. — to utvrđiše i drugi neki istraživači —, tko će danas pouzdano odrediti, kakav je oblik tomu tekstu bio podao sam car pisac? Takav rad može doduše u rukama oštroumna istraživača objasniti pojedina mjesta u tekstu, ali nigda ne vodi do pouzdanih rezultata. Zato i od pokojnikova toga rada trajnu će vrijednost imati samo prijevod njegov, jer je doista lijep, gotovo savršen.

U posljednjoj toj raspravi pokojnik je nemilo napao Jagića prigovarajući mu štošta iza predašnjeg njegova naučnog rada, ali veliki naš naučenak nije više ni pomišljao na to, da bi mu odgovorio štogod, kako mi reče mjeseca augusta prošle godine, kada ga sretoh u Rogacu. A kad mu stiže vijest o smrti njegovoj, izreče mi 13. februara o. g. saučešće svoje, koje otpoče s ovim riječima: „Upravo čitam u raznim bečkim novinama, da je Vaš tast, moj nekadašnji drug u Akademiji, kad smo obojica postradali te ja postao sekretarom, a on pisarom u Akademiji — otišao u vječnost! Vrlo mi je žao...“ Izrekavši pak saučešće čitavoj porodici nastavljajući: „Naše prijateljske veze, kojima nije nimalo na-

udio Konstantin Porphyrogenetes, sežu duboko nazad u godine mladosti. Zato mi je i žao, što je opet jedan ostavio ovaj svijet, koji me je sjećao lijepih mladih dana . . .“

Ne svršivši još posla, kojim se bavio dug niz godina, umrije starac istraživalac 11. februara o. g. Još nekoliko mjeseci pred smrt bijaše svjež i gibak u hodu kao za mladih dana. Tek mjeseca junija prošle godine, pošto se bio dosta natrudio spremajući sam za štampanje onaj posljedni svoj spis, stadoše se na njemu opazati tragovi klonulosti. Uto ga u noći od 7. na 8. septembra prošle godine lako udari kap u lijevu stranu tijela. Od te se bolesti stao već pomalo oporavljati, ali ga ubi ciča zima, koja bješe pritislila mjeseca januara. Ne moguci po onoj studeni izlaziti iz kuće i boraveći čitavo vrijeme u sobi, u žešćem se obliku nego prije toga pojavi stara njegova želučana bolest, te odležavši u krevetu nešto preko dvije sedmice dana preseli se u bolu budućnost.

U četrdesetogodišnjem sretnom braku rodilo mu se šestoro djece: tri kćeri i tri sina. Najstarija mu kći Marija nakon trogodišnjeg teška bolovanja — pala je u sobi i teško ozlijedila nogu — preminu u šestoj godini djetinstva. Ostalu je djecu brižljivo othranio i sretno oskrbio osim srednjega sina Vladimira, koji ga preživje, pa je već u trideset i prvoj godini svojoj, a već devetu godinu teško bolestan, te ostade na brigu i negu materi svojoj.